

Анна НАВРОЦЬКА (Львів)

**МАТРИМОНІАЛЬНІ СПРАВИ У ПРАКТИЦІ
ДУХОВНОГО СУДОЧИНСТВА
У ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ЙОСИФА ШУМЛЯНСЬКОГО:
(На підставі книг духовного суду Львівської єпархії 1667–1708 років)**

Православна церква Київської митрополії відігравала роль одного з важливих інститутів суспільства, обов'язком якого був вплив на діяльність духовенства, нагляд за дотриманням парафіянами християнських обов'язків, їхньою морально-етичною поведінкою. З прийняттям християнства на наші землі було перенесено візантійську модель судового ладу. Норми християнського права містились у грецькому юридичному кодексі – “Номоканоні” (у Київській митрополії вони отримали назву Кормчих книг). “Номоканон” ліг в основу права нашої церкви, і першим актом самостійної рецепції цього права був церковний устав Володимира Великого, а також “Устав Ярослава Мудрого” (у пізніших списках відомий як “Свиток Ярослава”). За уставом Володимира, до духовної юрисдикції належали справи про чистоту віри, моралі й церковної святині¹.

У суспільстві XV–XVI ст. при розірванні шлюбів подружжя керувалося не так канонічними і державними правилами, як традиційними, “місцевими” звичаями. За нормами звичаєвого права шлюб розглядався як громадянська угода, що її, як і кожна угоду, можна було укласти і розривати. У населення “Західної Русі”, у XVI ст., спостерігалось дуже легковажне ставлення до шлюбу, звідси і часті розлучення і “нечестиве життя”². Відсутність єпископа на Галицькій кафедрі протягом багатьох десятиліть спричинила порушення норм церковного права при вирішенні сімейних конфліктів. Відомі випадки,

¹ “Розпусты” (справи шлюбної розлуки), “смирное (смильное)”, “застане” (встановлення факту розпусти), “умыкание” (викрадення жінок до шлюбу), “пошибание”, “промежи мужемь и женою о животе” (сварка поміж чоловіком і жінкою за майно), “у племени или в сватстве поимется” (шлюби з близько спорідненими членами родини), “ведьство” (відьмацтво), “зелеиничьство” (отруювання зіллям), “урекания” (вроки), “три: бляднею” (шептанням) “и зелій” (зіллям), “еретичество”, “зубоед” (“зубоежа”) (кусання з метою наврочити), “отца или матерь бьетъ сынъ или дщи” (побиття батьків), “братія или дети тяжутся о задницу” (“о спадки”) (боротьба за спадок); “церковная татба”, “мертвеця сволочать”, “гробныи тать”, “крестъ посекуеть или на стенах режутъ”; “или скоты или псы, или птицы безъ велики нужда, или что неподобно церкви подеють” (викопування трупів, осквернення хрестів). *Лотоцький О.* Церковний устав князя Володимира Великого. – Львів, 1925. – С. 18–25.

² Духовный суд в Западной Руси XVI века // Литовские епархиальные ведомости. – Вильна, 1875. – № 25. – С. 218.

Матримоніальні справи у практиці духовного судочинства у період правління...

коли старости давали розлучення³. Підставами для розлучень були релігійні переконання (через перехід одного з членів подружжя до католицизму) та побутові суперечки. З часу становлення Львівської православної єпархії та діяльності першого львівського єпарха Макарія (Тучапського, 1539–1549), у рамках започаткованих ним церковно-адміністративних реформ, було відновлено й діяльність духовного суду, до прерогатив якого належали і матримоніальні справи. Матеріали засідань духовного суду цього періоду не збереглися, але окремі акти державних установ підтверджують факт його існування. Запис у книзі Ради міста Львова від 9 червня 1544 р. про конфлікт у родині кравця Наума Сокола (який, отримавши попередньо сепараційний документ від єпископа Макарія, звернувся до міського уряду зі скаргою на колишню дружину) засвідчує, що подальші випадки втручання світського уряду в юрисдикцію львівських владик були не поодинокими⁴. У наступний період прерогативи духовного суду визнавали як державні інституції, так і духовенство та вірні⁵. Розвиток інституту духовного суду триває за єпископства Єремії (Тисаровського, 1570–1641) та Арсенія (Желіборського, 1618–1662/63)⁶. Остаточну функції духовного суду та засади його функціонування устійнив Йосиф (Шумлянський, 1643/44–1708) в останній третині XVII ст.⁷. Крім уніфікації судівництва, владика для кращого контролю за суспільним і релігійним життям мирян запровадив метричний облік та вдосконалив книжковий спосіб реєстрації судових чинностей (про що свідчить збережена у львівському єпархіальному архіві книга духовного суду 1668–1674 рр.)⁸.

Об'єктом цього дослідження стали книги Львівського духовного суду (1666–1708), що були передані до музею митрополитом Андреем Шептицьким серед інших унікальних документів до історії Української церкви з митрополичого архіву перед 1907 р. Книги духовного суду за період перебування на єпископській кафедрі Йосифа (Шумлянського) у матримоніальному контексті досліджуються вперше⁹, таке дослідження дає змогу вивчити

³ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1994. – С. 88–89.

⁴ Кметь В. Юрисдикційний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) єпархії (XII – середина XVI століття) // Ковчег: Наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 151–152.

⁵ Там само.

⁶ Навроцька А. Найдавніша книга духовного суду Львівської православної єпархії 1668–1674 років (зі збірки Національного музею у Львові) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – 2009. – Вип. 13/14. – С. 286–288.

⁷ Wawrzeniuk P. Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708. – Stockholm, 2005. – P. 43–46.

⁸ Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛІ). – Ркк-151: Книга судів духовних 1668–1674 рр.

⁹ В основу даної статті покладено тези доповідей автора, що були виголошені на міжнародній конференції у Польщі (Кельце) та згодом опубліковані: Navrotska A. Praktyka rozwodów w prawosławnej eparchii lwowskiej w czasie rządów biskupa Jozefa Szumlańskiego: (Na podstawie ksiąg sądu duchownego z lat 1667–1708) // Kobieta w dawnej Polsce w średniowieczu i w dobie staropolskiej. – Warszawa, 2012. – S. 333–343. Крім того, під час дослідження найдавнішої збереженої судової книги з єпископської канцелярії у Львові було опрацьовано низку позовів, що стосуються матримоніальних справ (Навроцька А. Найдавніша книга духовного суду... – С. 268–288).

побут та характер соціальних стосунків наприкінці XVII ст., а також морально-етичні засади тогочасного суспільства.

До компетенції церковних судів належали духовні (в т. ч. матримоніальні та морально-етичні) справи як кліриків, так і мирян¹⁰. Духовний суд кано́нічно підлягав правлячому архієреєві як пастирю й адміністратору місцевого церковного округу, звідси й назва книг – “*acta episkopalia*”¹¹. Матримоніальні справи були передані до компетенції єпископів, а не до світського суду, через свою специфіку, адже суддя у цих справах повинен володіти спеціальними канонічними знаннями, вміти не лише судити, а й морально вмовляти¹². Владика, як суддя, має бути справедливим у справах про розлучення і спадщину¹³. Разом з тим, щоб зберегти моральний характер шлюбу, церква завжди виступала і виступає проти посягань світської влади щодо подружнього шлюбу¹⁴.

У першому у практиці Православної церкви трактаті Інокентія Гізеля (бл. 1600–1683), присвяченому проблемам морального богослов'я, “*Мир з Богом чоловіку*”¹⁵, своєрідному “*Номоканоні*” цього часу – інструкції для священників та мирян – знаходимо трактування правильного шлюбу. Твір, опублікований у 1669 р., є своєрідним взірцем доброї волі, де чимало місця присвячено викладові практичних порад щодо того, як слід організувати земний шлях і яких норм поведінки дотримуватись у щоденному житті православному християнинові¹⁶. Так, згідно з трактатом, перешкодами до шлюбу є: примус¹⁷, блуд¹⁸, слабоумство, що може бути причиною неможливості народження дітей¹⁹, малолітство (для нареченого це 14 років)²⁰, імпотенція, неможливість подружнього співжиття²¹, обітниця чистоти (також під цю категорію підпадали уже висвячені священники та диякони)²², повторне вінчання²³, перелюб з третьою особою або змова про

¹⁰ Лотоцький О. Церковний устав князя Володимира Великого. – С. 12; Голубев С. Петр Могила и его сподвижники. – К., 1898. – Т. 2. – С. 499; Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1905. – Т. V. – С. 474; Белякова Е. В. Церковный суд и проблемы церковной жизни. – М., 2004. – С. 86.

¹¹ Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1925. – Т. 2. – S. 164.

¹² Лотоцький О. Церковний устав Володимира Великого. – С. 12.

¹³ Белякова Е. В. Церковный суд и проблемы церковной жизни. – С. 86.

¹⁴ Брак и безбрачие нашего русского духовенства. – Львов, 1911. – 53 с. – С. 9.

¹⁵ Довга Л. Наука про покуту в українських текстах XVII ст. // Гізель І. Вибрані твори: У 3 т. – Львів, 2010. – Т. 3. – С. 167–195.

¹⁶ Довга Л. “Соціальні” аспекти в антропології Інокентія Гізеля // Київська Академія. – К., 2007. – Вип. 4. – С. 58–69; її ж. Соціальна Утопія Інокентія Гізеля // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Зб. наук. праць на пошану пам’яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / Ред. Л. Довга, Н. Яковенко. – К., 2005. – С. 229.

¹⁷ Мирь съ Б[о]гомъ ч[е]л[о]веку (НМЛ. – Сдк-591). – С. рна.

¹⁸ Там само. – С. рнв.

¹⁹ Там само. – С. рнг-рнд.

²⁰ Там само. – С. рнд.

²¹ Там само. – С. рне.

²² Там само. – С. рнс.

²³ Там само. – С. рнз.

Матримоніальні справи у практиці духовного судочинства у період правління...

вбивство з метою спільного шлюбу²⁴, різне віросповідання²⁵, кривний зв'язок²⁶.

Причини, що могли стати перешкодами до шлюбу, знаходимо і в пам'ятках середньовічного права і літератури. Так, у трактаті священника Тимофія Щуровського "Право канонічне"²⁷ подається тлумачення слова "małżeństwo" як таке, що пішло від материнства, бо головна мета шлюбу – бути матір'ю, народжувати дітей²⁸. Щодо перешкод, зазначених у трактаті, то вони такі: заміна особи одного з подружжя, коли замість бажаної нареченої чи нареченого до шлюбу приводять іншу людину, повторний шлюб при живому чоловікові чи дружині, кривні зв'язки, духовний зв'язок (хресні батьки), люди різного віросповідання, фізична неміч тіла, викрадення нареченої, таємний шлюб²⁹. Водночас у цьому ж трактаті знаходимо відповіді, яким має бути шлюб, а саме: добровільним; відбутись в освяченому Богом місці, тобто церкві; ті, що бажають вступити у подружнє життя, мають досягти певного віку, для дівчат це 12 років, а для хлопців 14 (подекуди цей вік змінювали до 14 та 16 років відповідно); шлюб беруть після виголошених у церкві трьох оповідей чи заповідей³⁰. Привселюдне виголошення оповідей (заповідей) під час свята чи неділі у церкві робилося для того, щоб виявити можливі перешкоди до шлюбу; у випадку, якщо одне з подружжя вже перебувало у шлюбі, церква не могла дати благословення на повторний шлюб³¹, шлюб відбувався з дозволу місцевого пароха (давати шлюб чужим парохам заборонялося з тої причини, що вони могли не знати про минуле подружжя); таїнство шлюбу мало відбуватись при свідках і неодмінно після того, як майбутні молодята пройдуть таїнство сповіді³². Ще одними умовами для вступу у шлюб було обов'язкове знання молитов "Вірую", "Отче наш" та десяти Божих заповідей³³. В Уставі справ подружніх³⁴ (збірнику правових положень регулювання шлюбу) перешкодою до шлюбу, як і причиною для розлучення, було і те, що дружина виявлялась вагітною від іншого³⁵. З аналізу книг духовного суду Львівської єпархії згадуваного періоду випливає, що тогочасне суспільство неодноразово порушувало ці канони та приписи церкви. У розглянутих мною справах часто зустрічаються позови до суду з

²⁴ Там само. – С. рн•ϑ.

²⁵ Там само. – С. рґ.

²⁶ Там само. – С. рґг.

²⁷ НМЛ. – Сдл-1266: Prawo kanoniczne. Timotheusza Szczurowskiego o wszystkich ustawach i dekretach synodalnych we wszelkich materiach i wydarzeniach tak sumniennych iak o też i sądowych na rozmowy w jedenastu xięgach podzielone a ku zbawienney wiadomości ludziom wszelkiego stanu i urzędu tak duchownego jako swieckiego. – Suprasł, 1792. – Ks. 1. – S. 255.

²⁸ Там само. – S. 155.

²⁹ Там само. – S. 159.

³⁰ Там само.

³¹ Melnyk Marek. Kazania i komentarze sakramentalno-liturgiczne z Trebnika św. Piotra Mohyly. – Olsztyn, 2003. – S. 88–99.

³² НМЛ. – Сдл-1266. – S. 159.

³³ Устав Замойського собору. – Львів, 1744.

³⁴ НМЛ. – Сдл-1226: Ustawa w sprawach małżeństw. – Wiedeń, 1783. – S. 76.

³⁵ Там само. – S. 32.

приводу неканонічного шлюбу, укладеного з примусу³⁶, в чужій парафії³⁷, без оповідей³⁸, не у церкві³⁹, при живій дружині чи чоловікові⁴⁰, внаслідок викрадення⁴¹.

У більшості випадків розслідування починалось за скаргою законного чоловіка, дружини або їхніх родичів. Причиною звернення було або бажання повернути подружжя до родини, або прагнення отримати розлучення і взяти новий шлюб. До осіб, що перебували в незаконному шлюбі, застосовувались покарання, а цей шлюб скасовувався. Рішенням духовної влади винний був зобов'язаний повернутись до законного подружжя. Збереження родини, створеної внаслідок законного шлюбу, в часи, що розглядаються, було пріоритетним завданням при вирішенні відповідних справ.

Дуже часто позивачами у матримоніальних справах виступають саме жінки, часом з батьками чи повіреними, що свідчить про бажання продовження роду. Причини позовів були різні, зокрема, частина з них стосувалась імпотенції чоловіка⁴². Вже у XII ст. знаходимо свідчення про те, що факт фізичної імпотенції чоловіка, який було приховано до вінчання, розглядався як ще одна підстава для жінки вимагати розлучення у Церкві⁴³. У цьому випадку таке подружжя суд зобов'язував спільно проживати ще три роки, і лише після цього їх можна було розлучати. У трактаті “Мир з Богом чоловіку” знаходимо пояснення з приводу спільного проживання подружжя протягом трьох років після звернення до суду: це було обумовлено тим, що чоловік і дружина можуть бути недостатньо дорослі (зрілі) для народження дітей, чи причина могла бути тимчасовою, напр., “через злі чари”⁴⁴. Підтвердження цього знаходимо у книгах духовного суду. Так, до суду звернувся інстигатор духовний з Іваном Матковським і його дружиною Маріанною, просячи про розлучення, мотивуючи своє прохання тим, що на час уділення тайнства шлюбу їм було лише 12 і 7 років. Зі слів позивачів їх одружили батьки⁴⁵. Суд, зваживши на неканонічність такого шлюбу і малолітство

³⁶ Там само. – Ркл-58/2, Ркл-58/3. – Арк. 25, 38 зв. – 39, 55–55 зв., 56–56 зв., 60 зв. – 61, 71 зв. – 72; Ркл-58/6. – Арк. 30 зв. – 31, 53–54, 105–106 зв., 111; Ркл-58/7. – Арк. 43–44; Ркл-58/8. – Арк. 54 зв.

³⁷ Там само. – Ркл-58/2. – Арк. 79 зв. – 80; Ркл-58/3. – Арк. 44 зв. – 45; Ркл-58/5. – Арк. 52 зв. – 53; Ркл-58/6. – Арк. 19–21.

³⁸ Там само. – Ркл-58/2. – Арк. 9 зв., 22, 79 зв. – 80; Ркл-58/3. – Арк. 58–58 зв.; Ркл 58/6. – Арк. 25 зв. – 26, 28–28 зв.

³⁹ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 105–106.

⁴⁰ Там само. – Ркл-58/2. – Арк. 79 зв. – 80; Ркл-58/3. – Арк. 5 зв.; Ркл-58/6. – Арк. 3–3 зв., 16 зв. – 17, 19–19 зв., 35 зв. – 36, 98–98 зв., 111 зв.

⁴¹ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 19–21; Ркл-58/8. – Арк. 68–70.

⁴² Там само. – Ркл-151. – Арк. 43–45, 103–104; Ркл 61. – Арк. 13 зв., 14 зв. – 15 зв., 51, 74–74 зв.; Ркл-59. – Арк. 39 зв., 48 зв. – 49, 77; Ркл-58/1. – Арк. 14 зв., 17; Ркл-58/2. – Арк. 10, 79; Ркл-58/3. – Арк. 42; Ркл-58/5. – Арк. 2 зв. – 3, 16, 34 зв.; Ркл-58/6. – Арк. 39 зв., 70, 104–104 зв., 106–107 зв., 110 зв.; Ркл-58,7. – Арк. 3 зв. – 4, 9, 42–42 зв., 48 зв. – 49 зв.; Ркл-58/8. – Арк. 56–57.

⁴³ Щанов Я. Н. Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв. – М., 1972. – С. 52.

⁴⁴ Мирь съ Б[о]гомъ ч[е]л[о]веку (НМЛ. – Сдк-591). – С. рнс.

⁴⁵ Там само. – Ркл-59. – Арк. 49.

сторін, дав розлучення. Крім того, суд наголосив, щоб подібного більше ніхто не наважувався чинити. Що ж до отця, що дав неканонічний шлюб малолітнім... на час суду він був уже покійним⁴⁶. Подібний випадок стався у Львові: 28 травня 1695 р. в єпископській катедрі св. Юрія до суду звернулось подружжя з проханням про розлучення. Як з'ясувалося, позивач мав лише 10 років і не міг виконувати подружніх обов'язків. Суд розірвав цей шлюб⁴⁷. Щодо судових позовів з приводу "consummatum matrimonium", духовний суд давав розлучення з правом одному з подружжя повторно вступати у шлюб з метою продовження роду. Матвій з дочкою із с. Угорничок скаржаться на свого зятя і чоловіка Кирила – мовляв, у шлюбі вже 4 роки, "а през своє зепсоване"⁴⁸ не мають дітей, дружина просить розлучення, суд виносить постанову на її користь⁴⁹. Ще один випадок: жінка із с. Глинська скаржить на чоловіка і на його нездатність, суд дає розлучення з правом повторного виходу заміж для жінки, а чоловіка, що не попередив тоді ще майбутню дружину про свою неспроможність, відправляє до в'язниці, поки не заплатить вини 30 гривень⁵⁰. У справі подружжя, в якому жінка була нездатною до народження дітей, суд не дає розлучення, а лише чинить сепарацію, а чоловіку забороняє без відома суду повторно женитись⁵¹. У випадку сепарації, накладеної на дружину, зазвичай на 1 рік і 6 тижнів⁵², подружжя мешкало окремо, суд розділяв їх "від спільного столу і ложа"⁵³, а тоді подружжя знову з'являлось до суду. Чоловікові у цей період заборонялося повторно одружуватись. Якщо ж ситуація не мінялася, суддя давав дозвіл чоловіку на нове одруження, згідно з подружнім правом. У справі якоїсь Пелагії, що скаржить у духовному суді на свого чоловіка і на його нездатність, суд виносить постанову скликати комісію у складі старших і досвідчених жінок для з'ясування усіх деталей. Комісія після проведення "розслідування" зізнала "под суменем", перед тим, для достовірності своїх правдивих свідчень, поцілувавши хрест, що дівчина є "ненарушена", після чого суд дав розлучення⁵⁴, мотивуючи тим, що шлюб неможливий через нездатність продовження роду. На суді у Львові 9 липня 1688 р. батько з дочкою з Волі Жолтанської подали скаргу на свого зятя і чоловіка Івана через його фізичну нездатність, суд дав розлучення з правом для жінки повторно вийти заміж⁵⁵. У Гошеві 21 вересня 1694 р. дружина подала до суду на чоловіка Івана через його "зепсоване", суд призначив термін 4 тижні на лікування чоловіка, після чого наказав знову з'явитись до суду⁵⁶. Чим закінчилась ця

⁴⁶ Там само. – Арк. 49–49 зв.

⁴⁷ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 66–66 зв.

⁴⁸ Там само. – Ркк-151. – Арк. 44.

⁴⁹ Там само. – Арк. 43–45.

⁵⁰ Там само. – Ркл-61. – Арк. 14 зв. – 15 зв.

⁵¹ Там само. – Арк. 74–74 зв.

⁵² Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 70.

⁵³ Там само. – Сдл-1226. – С. 64, § 52.

⁵⁴ Там само. – Ркл-58/1. – Арк. 17.

⁵⁵ Там само. – Ркл-58/3. – Арк. 42.

⁵⁶ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 39 зв.

справа, простежити не вдалось, але, найімовірніше, подружжя одержало розлучення з правом для дружини повторно вийти заміж. У випадку нездатності дружини до подружнього життя суд розлучав подружжя та наказував жінці до кінця життя бути однією⁵⁷. 1696 р. Оріся із Зашкова скаржилась у львівському суді на свого чоловіка – мешкає з ним вже рік, а ще “його не знала”. Суд наказав їй заприсягтися, що чоловік справді “нездатний” і вона лише через цю причину хоче покинути його, а в іншому випадку жила б з ним; заприсягнувшись, вона дістала увільнення від шлюбу⁵⁸. В аналогічному випадку при звинуваченні дружиною чоловіка через відсутність у них “до-сконалого шлюбу” суд також видавав остаточну постанову з умовою складення дружиною присяги; так, подібна присяга була записана у книги під час суду, що відбувався у Солотвиному 15 лютого 1696 р. Дружина з Рахова позивалася до свого чоловіка через те, що вже три роки жила з ним у шлюбі, а й досі у них не було “доконаного фізичного шлюбу”. Чоловік у суді зізнався, що імпотент, жінка склала присягу про те, що жила б з ним, якби не його хвороба, тоді суд дав дозвіл на розлучення⁵⁹. Присяга є важливим моментом на суді, вона була двоякого характеру: присяга як “клятва” не зашкодити і давати лише правдиві свідчення і судова присяга як останній засіб вирішення суперечки чи конфлікту. Коли звинувачені не могли надати достатньо доказів для вирішення справи, тоді на пропозицію суду або за взаємною згодою відповідач чи позивач брали “на свою душу” відповідальність за той чи інший вчинок, після чого цілували хрест⁶⁰.

Відсутність одного з подружжя протягом тривалого часу також визнавалася законною причиною для розлучення і вступу у повторний шлюб. Якщо хтось по довшому часі відсутності повертався і на цей момент один з подружжя був у повторному шлюбі, тоді канонічне право надавало перевагу першому шлюбові, не визнаючи другого, укладеного у час відсутності одного з подружжя. Проте діти, народжені в повторному шлюбі, вважалися законнонародженими і зберігали за собою всі громадянські права і право на спадщину. Так, у книгах духовного суду зафіксовано такі випадки: 17 липня 1668 р. у Львові інстигатор духовний викликає до єпископського суду Кирила та його дружину Меланію, мешканців галицького передмістя у Львові з тієї причини, що Меланія вийшла заміж за Кирила при першому живому чоловіку, котрий через військову службу покинув її на декілька років. Суд наказує жінці розірвати другий шлюб з Кирилом і жити з першим чоловіком, всюди за ним слідуючи через його військову службу, а на Кирила накладає епитимію. Обидва мають заплатити штраф по 15 гривень на капітулу та 30 гривень на суд єпископа⁶¹. Якось Пелагія з Угнилова скаржиться на чоловіка з-під Перемишля, що після одруження він її покинув і вже 6 років нема

⁵⁷ Там само. – Арк. 49.

⁵⁸ Там само. – Арк. 106 зв. – 107.

⁵⁹ Там само. – Арк. 110 зв.

⁶⁰ *Заозерский Н. А.* О свидетельской присяге в судопроизводстве XVII века // *Богословский вестник.* – 1917. – Т. 2. – № 6/7. – С. 95–96.

⁶¹ НМЛ. – Ркл-151. – Арк. 11–13.

Матримоніальні справи у практиці духовного судочинства у період правління...

від нього звісток. Суд наказує заприсягтися, що Пелагія не давала приводу до того, щоб чоловік її покинув, а поводитись з ним добре і не чинила йому кривди; після заприсяження, вислухавши запевнення позивачки, дає розлучення⁶². Параска з Перегінська скаржиться на чоловіка Івана з Красного, який свавільно її залишив і “пішов у краї Подільські”; вислухавши свідків та після заприсяження Параски на Євангелії, що не чинила кривди чоловіку і він з доброї волі її покинув та не дає про себе звістки, суд дав розлучення⁶³. Траплялися випадки, коли чоловік одружувався вдруге, вважаючи, що першої дружини вже немає серед живих. У такому разі церковна влада намагалася повернути цього парафіянина до першої дружини, причому разом з дітьми від другої дружини⁶⁴. У Перегінську, на суді єпископському, Олена з Брюшнова скаржилася на свого чоловіка, що по шлюбі її покинув і навіть за третім позовом до суду не з’явився. Натомість прислав їй листа, в якому “сповістив, що мешкати з нею не буде і чинить її вільною”. Суд розглянув справу і дав жінці розлучення з правом повторно одружитись, натомість на чоловіка зіслав пастирську клятву та неблагословення⁶⁵. У судових книгах знаходимо випадок, коли дружина чекала на чоловіка 11 років і лише після цього подала на розлучення⁶⁶. На суді духовному у Гошеві 21 лютого 1703 р. було зроблено впис у книги духовного суду слугою пана Василя Підляського – Є[вген]ом Чижовським про те, що його покинула дружина 4 роки тому, у зв’язку з чим він просив про розлучення. Після складання присяги про те, що трактував дружину добре і не чинив їй кривди, суд ухвалив дати розлучення⁶⁷.

Незгоди, сварки в подружньому житті, погане трактування дружини чи її рідних також ставали причинами позовів про розлучення⁶⁸, що аж ніяк не вписувалося в канонічні рамки. Збереження родини, створеної у законному шлюбі, було пріоритетним завданням. Підтвердження цієї тези знаходимо в матеріалах слідства, яке розпочалося на підставі прохання батьків і дружини з Немирова про скасування церковного шлюбу із чоловіком, якому закидалися пияцтво і часті бійки. Ухвала духовного суду була категоричною: “Немає

⁶² Там само. – Ркл-59. – 14 зв. – 15.

⁶³ Там само. – Арк. 18 зв.

⁶⁴ Там само. – Ркл-58/3. – Арк. 5 зв., 95 зв. – 96, 97–97 зв.

⁶⁵ Там само. – Арк. 89–89 зв. Перебування під пастирським неблагословенням чи клятвою тягло за собою низку обмежень, таким людям заборонялося приймати святі Тайни, вони позбавлялися опіки Церкви, служебної жертви, святих молитов, за виклятих не можна було офірувати на молитву, їх не поминали під час богослужінь, вони не могли перебувати на літургії. Після смерті їх заборонялось ховати на святому місці (кладовищі). Не можна було з виклятими спілкуватись, їсти, пити, вітатись, домовленостей чи контрактів з ними чинити, ці люди не могли бути свідками, тому ті, на кого накладалось пастирське неблагословення або прокляття, були зацікавлені у швидкому вирішенні цієї проблеми через позбавлення нормального соціального життя у тій чи іншій спільноті.

⁶⁶ Там само. – Ркл-58/5. – Арк. 61.

⁶⁷ Там само. – Ркл.-59. – Арк. 72 зв.

⁶⁸ Там само. – Ркл-151. – Арк. 27–27 зв., 32, 70 зв. – 71; Ркл-59. – Арк. 2–3, 18, 34–34 зв., 48–48 зв., 52–52 зв.; Ркл – 58/2. – Арк. 60; Ркл-58/5. – Арк. 3–4, 4 зв. – 5, 22 зв., 23 зв.; Ркл-58/6. – Арк. 36 зв. – 37, 63 зв., 105, 109 зв. – 110.

ніяких підстав для скасування цього шлюбу, окрім звичайних сварок, для того їй в її проханні відмовити, під видом пастирського неблагословення і вини у 6 гривень, щоб вони, забувши ті, що відбулись між ними, незадоволення і ворожнечу, жили спільно в мирі, любові і злагоді”⁶⁹. Духовна влада боролася з такими проявами за допомогою певних виправних ситуацій та штрафів, часом у таких випадках накладалася короткочасна сепарація до 12-ти тижнів, протягом яких подружжя мало жити окремо⁷⁰, дружина, зазвичай, на цей термін перебиралась до своїх батьків. Але траплялись і випадки, коли подружжя саме розуміло безвихідь ситуації і зверталось до духовного єпископського суду з надією отримати розлучення. Так, 8 жовтня 1684 р. до духовного суду у Львівській катедрі звернулося подружжя з проханням визнати їхній шлюб недійсним і дати розлучення з правом повторно створити сім’ю, мотивуючи тим, що вже 8 років живуть у постійних сварках. Суд дав розлучення, але через те, що ці двоє порушують церковні канони і не можуть жити у злагоді, заборонив будь-кому з них вступати у повторний подружній зв’язок⁷¹. Влітку 1682 р. у Львові до суду звернулася сім’я Дашкевичів з Жовкви, звинувачуючи зятя Юрія у тому, що погано поводить з ними та їхньою дочкою, дружиною Юрія⁷². Суд виніс постанову, згідно з якою звинувачуваний Юрій повинен протягом 12-ти тижнів виправитись і перепросити при свідках своїх рідних, після чого знову має з’явитись до суду⁷³. Коли вплив визначений судом термін, Юрій особисто “перед єпископськими книгами заявив, що був винним у грісі, але від сьогодні жодної вини своїй дружині робити вже не буде”, і затвердив написане власним підписом⁷⁴. Неординарний випадок відбувся у суді у Львівській катедрі 16 січня 1702 р. Феодора позивалася до свого чоловіка Степана за те, що “він трактує її як куховарку”⁷⁵, а до того ще й б’є. Суд, вислухавши позивачку, змушує звинуваченого чоловіка Степана відбутися покарання за такий негідний вчинок на катедральній дзвіниці, сплатити на церкву пів каменя воску, а дружину перепросити з гідними свідками і трактувати по-людськи⁷⁶. Зустрічаємо випадки, які підтверджують бажання збереження сім’ї. 18 січня 1693 р. у книгах львівського духовного суду знаходимо вписану скаргу позивача Олександра на свою тещу, яка забрала свою дочку, а його дружину до себе і не дозволяє їм жити разом⁷⁷. Практика впису присяг чи мирових угод була досить поширеною, вона давала можливість уникати судової тяганини, водночас зменшуючи

⁶⁹ Там само. – Ркл-61. – Арк. 14 зв.,

⁷⁰ Там само. – Ркл-58/1. – Арк. 80 зв.; Ркл-58/2. – Арк. 2 зв.; Ркл-58/5. – Арк. 3 зв. – 4, 22 зв., 36, 65–65 зв.; Ркл-58/6. – Арк. 36 зв. – 37, 42 зв. – 43, 63 зв., 70, 83 зв. – 84; Ркл-58/7. – Арк. 4 зв., 21; Ркл-59. – Арк. 7–7 зв., 43 зв., 47 зв. – 48, 48–48 зв., 51 зв., 52–52 зв.; Ркл-161. – Арк. 8–8 зв., 54 зв., 70 зв. – 71, 75 зв.

⁷¹ Там само. – Ркл-58/2. – Арк. 68.

⁷² Там само. – Ркл-58/5. – Арк. 3.

⁷³ Там само. – Арк. 3–4.

⁷⁴ Там само. – Арк. 4 зв. – 5.

⁷⁵ Там само. – Ркл-59. – Арк. 38.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само. – Ркл-58/5. – Арк. 53 зв. – 54.

Матримоніальні справи у практиці духовного судочинства у період правління...

фінансові витрати на суд. Такі вписи робилися при судових виконавцях, часом і при гідних свідках, та скріплювались підписами.

Розлучення можна було отримати і у випадку неканонічного шлюбу, даного під примусом чи у чужій парафії, не у церкві чи без належно виголошених оповідей. У Львові у жовтні 1684 р. розглядалася справа поміж подружжям львівських ковалів, мешканців Скнилова, в якій дружина просила розлучення, мотивуючи тим, що була примушена до шлюбу. Через недостатність доказів судові засідання переносили тричі. Бажаючи повної поінформованості, суд наказав обом сторонам викликати свідків, що й було зроблено. Свідчення були двоякими, через що суд не зміг винести остаточної ухвали. Лише під час третього слухання справи, змусивши дружину заприсягтися, що не “з власної волі, а під примусом” вийшла заміж, суд дав розлучення⁷⁸. 20 січня 1688 р. до суду надійшла скарга Анни зі Львова на її чоловіка Филипа з проханням розлучення, мовляв, що вона була ним зваблена та примушена до шлюбу. Суд наказав такий шлюб розірвати, бо був вчинений примусово⁷⁹. Увільнення від примусового шлюбу тягло за собою і повернення посагу примушеній стороні, підтвердженням цього є справа, що розглядалася у Львові на суді 7 вересня 1688 р., коли батько з дочкою, мешканці Львова, скаржилися на свого зятя і чоловіка: той примусом одружив із собою дівчину. Суд скасував цей шлюб і наказав повернути дівчині посаг⁸⁰. Маріанна Березовська на судах у Коломиї, під час помісного собору, подала скаргу на свого чоловіка з проханням розлучення, Суд, зважаючи на те, що дівчина була примушена матір'ю і рідними, задовольнив прохання і дав увільнення від шлюбу⁸¹. У Гошеві у 1695 р. така собі Агафія подала до суду звернення з проханням розлучити її з чоловіком, за котрого була примушена вийти заміж матір'ю та рідними. Суд змусив Агафію заприсягтися, що була примушена та що чоловік з нею поведився недобре – “жодної любові від нього не знала”; вчинивши це, жінка дістала розлучення⁸². У Тисмениці на судах єпископських дружна просила розлучення, мотивуючи тим, що була обманом заведена туди, де вже чекав місцевий священник, котрий повинчав її з чоловіком-ошуканцем без її на це волі. Суд такий шлюб уневажнив, а на отця, що таке вчинив, наклав заборону священства на 12 тижнів та перебування у в'язниці протягом 2-х тижнів⁸³. 20 жовтня 1685 р. у Львові розглядалася скарга позивачів – батька і доньки – проти їхнього зятя і чоловіка Семена, звинуваченого в тому, що вже три роки після одруження він із жінкою не живе разом, тому батько просив духовний суд або дати дозвіл на розлучення, або наказати Семену жити з його донькою. Під час розгляду справи звинувачений зізнався, що не може жити зі своєю дружиною, бо львівський підстароста “в'язницею і кайданами” змусив його женитись, а він цього не хотів, адже є

⁷⁸ Там само. – Ркл-58/2. – Арк. 17–18.

⁷⁹ Там само. – Ркл-58/3. – Арк. 25 зв.

⁸⁰ Там само. – Арк. 56–56 зв.

⁸¹ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 30 зв. – 31.

⁸² Там само. – Арк. 53–54.

⁸³ Там само. – Арк. 111.

заражений хворобою, тому просить у суду декрет на увільнення його від такого шлюбу. Суд, зваживши, що церква забороняє примусові шлюби, дав обом розлучення з правом лише для дружини повторного шлюбу; Семен з власної волі (зважаючи на свою хворобу) висловив бажання вступити до монастиря та проживати там⁸⁴.

У випадку, коли шлюб був даний без оповідей чи не у церкві, на духовних накладали послух, який вони мали відбути при кафедрі чи при монастирі, або присуджували короткочасне ув'язнення при кафедральній в'язниці та грошовий штраф. Так, у Львові у 1688 р. інстигатор духовний звинуватив на суді отця за дання шлюбу без оповідей, за що той мав відсидіти у карцері 3 дні й заплатити штраф на суд 10 гривень⁸⁵. В аналогічному випадку, що розглядався у суді у Львові у 1694 р., за дання шлюбу без оповідей отець був змушений відбути послух у Гошівському монастирі 3 тижні, відправляючи там богослужіння, та сплатити вини на суд 30 гривень⁸⁶. Сім'я з Бузька скаржилася на місцевого пароха, що той дав їх дочці неканонічний шлюб, без виголошених трьох оповідей⁸⁷. Суд такий шлюб уневажнив. У справі отця Вороновського, що дав шлюб, знаючи, що наречена не з “доброї волі” йшла під вінець, суд увільнив подружжя від такого шлюбу, а на отця наклав штраф 10 гривень і наказав сидіти у в'язниці при кафедрі⁸⁸. “Актор” (позивач) з Болехова скаржився на отця, що дав неканонічний шлюб. Суд наказав шлюб уневажнити, отця на рік позбавити права уділення церковних таїнств та ще й 4 тижні відправляти як послух богослужіння у кафедрі, “під видом клятви і пастирського неблагословення”⁸⁹. Інстигатор духовний виступив на суді проти отця, що той посмів дати шлюб не у церкві, а на вулиці; за це він мав заплатити вини на суд 30 гривень та відбути тижневий послух у кафедрі⁹⁰. Перебуванням на подібних “послугах” при кафедрі єпископи у тій чи тій мірі дисциплінували духовенство своєї єпархії. Терміни такого перебування були різними – від кількох днів до двох-трьох місяців. Позивач скаржився на отця Лисецького, що той дав шлюб людям з чужої парафії, та ще й уночі; суд такий шлюб уневажнив з правом для сторін повторного шлюбу, а отцеві присудив заплатити вини на суд 30 гривень і відсидіти у карцері при кафедрі⁹¹. Подружжя з Куликова скаржилося на Яцека, що той викрав їхню доньку і у чужій парафії взяв з нею шлюб; суд визнав шлюб недійсним, парубкові наказав бути у в'язниці при кафедрі, а батькам, що не доглядали дочку, – сплатити на суд вини⁹².

Також підставою для розлучення був доведений факт подружньої зради. На суді у Львові у листопаді 1694 р. мешканка Львова скаржилась на

⁸⁴ Там само. – Ркл-58/2. – Арк. 28–28 зв.

⁸⁵ Там само. – Ркл-58/3. – Арк. 58–58 зв.,

⁸⁶ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 25 зв. – 26.

⁸⁷ Там само. – Ркл-61. – Арк. 36–36 зв.

⁸⁸ Там само. – Арк. 50

⁸⁹ Там само. – Арк. 48 зв. – 49.

⁹⁰ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 105–106.

⁹¹ Там само. – Ркл-58/3. – Арк. 45.

⁹² Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 19–21.

Матримоніальні справи у практиці духовного судочинства у період правління...

місцевого дидаскала (вчителя братської школи), що її звабив, “дитину з нею сплотив”, а потім покинув; після розгляду справи суд наказав дидаскалу сплатити вини у розмірі 60 гривень на користь акторки⁹³. На суді у Крилосі під час намісного собору у 1695 р. Іван з Тисмениці подав до суду скаргу на місцевого пароха, підозрюючи того у перелюбстві з його дружиною. Суд, вислухавши сторони, спростував таке твердження й наказав Іванові з дружиною своєю жити у мирі⁹⁴. У Гошеві 24 вересня 1695 р. до єпископського суду надійшла скарга парафіянина, що оскаржив дружину за “свавільне та розпусне життя”; суд такий шлюб уневажнив з правом для чоловіка повторно одружитись, а жінці, навпаки, наказав бути до смерті без чоловіка, та ще й було видано указ – попередження для всіх сусідських парафіяльних священників, щоб під загрозою пастирського неблагословення не посміли дати шлюб цій жінці⁹⁵.

Траплялися і звернення до духовної та світської влади сторонніх осіб, які піклувались (щиро або маючи якийсь корисливий намір) про моральність оточення. Яскравим прикладом є звернення до духовного суду парафіянина зі звинуваченням парафіяльного священника о. Голинського у перелюбі з його служницею. Замість того, щоб служити для пастви прикладом безгрішного життя, покори, утримання від спокус, які мають бути у справжнього християнина, а тим більше духовної особи, “забувши сором, сумління, належне священницькому сану, зробився в очах парафіян своїх прикладом безчестя і явної розпусти”⁹⁶. Суд наказав такий зв’язок перервати, служниці піти від нього “під видом пастирського неблагословення”⁹⁷. Отець нагірної церкви м. Щирця, дбаючи про моральну сторону життя, скаржився на щирецького намісника, що у того живуть три служниці, чого бути не повинно; суд наказав служницям покинути дім намісника, а отцю наміснику, як покарання, – заплатити вини на суд 30 гривень⁹⁸.

Зустрічається випадок, коли позивачка Марія скаржитья до суду, підозрюючи свого чоловіка Кирила у зраді; той свідчить перед судом, що не зраджував дружини, суд виносить постанову жити у злагоді “під видом” покарання в’язницею терміном на 6 тижнів і 50-ма гривнями штрафу⁹⁹. Даниїл з міста Золочева виступає проти своєї дружини Марії, яка покинула його і вийшла заміж за Григорія, що також одружений. Суд наказує припинити це перелюбство, а як покарання – сплатити на церкву камінь воску і “вини на суд духовний заплатити”, а отцю, що наважився дати повторний шлюб при живому першому чоловікові, присудив заборонити священство, до кафедральної в’язниці запровадити і вини на суд духовний заплатити¹⁰⁰. На суді духовному, єпископському у Крилосі, під час помісного собору 3 вересня

⁹³ Там само. – Арк. 42–42 зв.

⁹⁴ Там само. – Арк. 82 зв. – 83.

⁹⁵ Там само. – Арк. 90–90 зв.

⁹⁶ Там само. – Ркл-61. – Арк. 50 зв.

⁹⁷ Там само. – Арк. 50 зв.

⁹⁸ Там само. – Ркл-58/7. – Арк. 11.

⁹⁹ Там само. – Ркл-151. – Арк. 102–103.

¹⁰⁰ Там само. – Ркл-59. – Арк. 37 зв.

1695 р. Іван з Тисмениці виступив у суді проти тисменицького священника, запідозривши свою дружину у перелюбі з ним. Суд після розгляду комісією цієї справи спростував підозру і наказав подружжю жити у злагоді, а про отця не розпускати неправдиві чутки¹⁰¹.

До суду звертались і тоді, коли одна зі сторін не виконала обіцянки одружитись¹⁰². Справа, що стосувалась розлучення через невиконання обіцянки одружитись, розглядалася на судах у Перегінську 17 липня 1695 р. Позивач виступив проти подружжя та їхньої доньки – віддавши її за нього, незабаром вони її забрали і пошлюбили іншому. Суд за цю провину піддає їх пастирській клятві¹⁰³. Позивачка Ганна скаржилася на парафіянина Іллю, що той не дотримав слова приступити з нею до Св. Тайни Вінчання. Суд наказав узяти у свідки двох достойних людей і “перепросити” покривджену та її рідних під загрозою пастирського неблагословення¹⁰⁴. Інститут “людей добрих” (свідків) згадується в актах з кінця XIV ст.¹⁰⁵. Будь-яка публічна процедура мала відбуватися в громадському місці прилюдно або принаймні при свідках, щоб факт здійсненого не викликав жодних сумнівів¹⁰⁶. Так, при винесенні постанови, зокрема, у тих випадках, коли йшлося про образу честі й гідності, “при том повинні бути люди віри гідні”¹⁰⁷. Інститут свідків був двоякий: “люди добрі” як своєрідний “публічний супровід”, що забезпечував громадський контроль над представниками влади, та люди, що виступали “свідками” під час судового процесу¹⁰⁸. Зізнання, яке сторона зробила в суді, розглядалося як повний доказ і було достатнім для винесення ухвали суду¹⁰⁹.

Траплялися випадки, коли дружина залишала чоловіка й поверталася до батьків¹¹⁰. Як правило, суд зобов’язував жінок і надалі жити з чоловіком. Якщо батьки наважувались утримувати своїх дочок, то суд погрожував накласти на них пастирське неблагословення та 10 золотих штрафу¹¹¹. За звичаями того часу посаг, принесений жінкою в сім’ю і переданий тестем зятеві у день весілля, розглядався як матеріальна підстава для створення нової сім’ї. Поки існував шлюб, ним спільно користувалося подружжя. Як тільки шлюб переставав існувати – внаслідок смерті чоловіка або через

¹⁰¹ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 82 зв. – 83.

¹⁰² Там само. – Ркк-151. – Арк. 17–18, 20–22; Ркл-59. – Арк. 15 зв.; Ркл-58/3. – Арк. 33 зв. – 34, 68–68 зв.; Ркл-58/6. – Арк. 2 зв.; Ркл-58/8. – Арк. 57–57 зв., 65.

¹⁰³ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 71.

¹⁰⁴ Там само. – Ркк-151. – С. 17–18.

¹⁰⁵ Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 110.

¹⁰⁶ Там само. – С. 111.

¹⁰⁷ НМЛ. – Ркл-61. – Арк. 12 зв., 43–43 зв., 70, 73.

¹⁰⁸ Напр., див.: Там само. – Арк. 7–8, 8 зв., 19–19 зв., 44–45, 55 зв., 57–57 зв., 72–72 зв.

¹⁰⁹ Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Одеса, 2002. – Т. I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – С. 34.

¹¹⁰ НМЛ. – Ркл-58/7. – Арк. 27 зв.

¹¹¹ Там само. – Ркк-151. – С. 9–10.

Матримоніальні справи у практиці духовного судочинства у період правління...

розлучення – посаг повністю підлягав поверненню жінці; пізніше його успадковували її діти або вона заповідала тому, кому хотіла. У разі смерті жінки, що не мала дітей, її посаг повертався у її рід і розподілявся між братами, якщо вони були¹¹². У книгах духовного суду зустрічаються судові справи, що стосуються посагу чи поділу майна¹¹³. Так, на суді у Львові 1688 р. розглядалася справа львівського мельника, що виступав проти міщанина Михайла; той пообіцяв віддати за нього свою доньку, але не дотримав слова і віддав за іншого, незважаючи на те, що за дівчину було заплачено 100 золотих. Суд наказав гроші повернути, шлюб визнати недійсним, а Михайла зобов'язав заплатити на суд 100 золотих, також за непослух йому було заборонено відвідувати святкові богослужіння протягом 11-ти тижнів¹¹⁴. Андрій з Новосілок виступав проти отців Яна і Семена, бо вони завадили його шлюб і віддали наречену за іншого. Суд наказав шлюб розірвати, а отців відправити до карцеру.

Зустрічаються й нетипові випадки. Напр., на суді у Бродках 19 червня 1704 р. священник о. Яків із церкви св. Димитрія у Щирецькому намісництві виступав у суді проти своєї служниці Агафії, нібито вона звабила його сина. Суд наказав батькові, що допустив до такого, заплатити вини 30 гривень, а служниця мала заприсягтися, що нічого і ні з ким до того часу не мала, після чого розійшлися полюбовно¹¹⁵. О. Йосиф Городецький, намісник Щирецький, скаржився на отця церкви нагірної Щирецької через те, що його служниця “породила дитя”, перебуваючи у шлюбі лише 15 тижнів: “З ким вона водилась?”¹¹⁶. Жінка скаржилася на чоловіка, що той не хоче з нею жити; на суді чоловік зізнався, що по шлюбі пішов до Підгорецького монастиря і там перебував і хоче там залишитись. Суд дає розлучення¹¹⁷. Позивач з Тисмениці скаржить на дружину, що женила його на собі, а по 6-ти тижнях народила дитину, хоча з ним не жила. Жінка зізналася, що її звів солдат. Суд дає розлучення, з правом для обох повторного шлюбу¹¹⁸. Батько з дочкою зі Стрілиськ скаржаться на місцевого отця за звалтування дочки, суд призначає комісію у складі старших жінок. Ті засвідчили після розслідування справи, що дівчина залишилась “ненарушена”, після чого звинувачення було знято¹¹⁹.

Як бачимо, основні причини, які призводили до розриву в сім'ях, мали передусім морально-етичний характер; частою причиною розлучення була також фізична неможливість продовження роду. У матеріалах судочинства

¹¹² Ісаєвич Я. Д., Федорів О. Р. Сімейний побут. Становище жінки // Історія української культури: У 5 т. – К., 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – С. 146.

¹¹³ НМЛ. – Ркл-151. – Арк. 63–65 зв., 67 зв.; Ркл-59. – Арк. 19–19 зв., 41 зв.; Ркл-58/6. – Арк. 1–1 зв., 14 зв. – 15 зв., 62.

¹¹⁴ Там само. – Ркл-58/3. – Арк. 33 зв. – 34.

¹¹⁵ Там само. – Ркл-58/7. – Арк. 11, 51–52.

¹¹⁶ Там само. – Арк. 52–52 зв.

¹¹⁷ Там само. – Ркл-58/6. – Арк. 96.

¹¹⁸ Там само. – Арк. 78–78 зв.

¹¹⁹ Там само. – Ркл-58/5. – Арк. 63, 66 зв. – 67.

відобразилися народні погляди на сім'ю як на союз рівноправних осіб, стосунки яких повинні будуватися на взаємній повазі. У колі сім'ї жінка займала порівняно високе і навіть самостійне становище, підтвердження чому знаходимо у книгах єпископського суду, де часто жінки є ініціаторами позовів до суду, зокрема у справах, які стосуються імпотенції чоловіка, що у свою чергу свідчить про бажання продовження роду. Рідше розлучення чи увільнення від шлюбу можна було одержати через неможливість співжиття, перелюб чи відсутність протягом довшого часу одного з подружжя. Окремою великою групою були розлучення через неканонічний шлюб. Можемо стверджувати, що Руська Церква від початку відстоювала у своїй проповіді і судовій практиці моногамний шлюб, нерозривність подружжя, необхідність для нареченої мати непримушену волю при укладенні шлюбу; церква не заохочувала до повторного шлюбу, всіляко боролася з порушенням церковних канонів. Збереження родини було пріоритетним завданням. За допомогою правових норм здійснювалось дисциплінування як духовенства, так і пастви. Несення послуху при монастирі чи кафедральному храмі у випадку порушення моральних норм з боку духовенства, грошові штрафи та пастирське неблагословення були доволі дієвими засобами, щоб спонукати до ведення благочестивого життя у тогочасному суспільстві. Варто зазначити, що у суспільстві того часу розрізнялись різні значення поняття "розвод малженський": це були і сепарація (довічна чи на певний термін), увільнення від шлюбу (з правом повторного одруження) і власне розлучення, зазвичай, без можливості для одного з членів подружжя (винуватого у розлученні) повторно взяти шлюб. Наведена реконструкція процедури розірвання шлюбу додає цікаві факти для дослідження побуту та вивчення характеру соціальних стосунків наприкінці XVII ст., а також для розгляду морально-етичних засад тогочасного суспільства.

Анна Навроцька (Львів). **Матримоніальні справи у практиці духовного судочинства у період правління Йосифа Шумлянського: (На підставі книг духовного суду Львівської єпархії 1667–1708 років)**

Досліджено невідомі чорнові та чистові записи книг протоколів львівського духовного єпископського суду з колекції Національного музею у Львові, за час перебування на єпископській кафедрі Йосифа Шумлянського (1667–1708), проаналізовано матримоніальні судові справи, здійснено спробу узагальнити подружні конфлікти, на основі судових протоколів показано релігійне, культурне та соціальне життя у тогочасному суспільстві. Підкреслено правовий принцип врегулювання суперечок поміж подружжям.

Ключові слова: Львівський духовний єпископський суд, матримоніальні протоколи судових засідань, єпископ Йосиф Шумлянський, Національний музей у Львові.

Anna Navrotska (Lviv). **Matrimonial Cases in the Practice of Spiritual Justice during the Reign of Yosyf Shumliansky: (Based on the Books of the Spiritual Court of the Lviv Diocese, 1667–1708)**

The paper introduces a considerable amount of court papers dealing with church history dating back to Bishop Yosyf Shumliansky (1667–1708) that are a part of the collection

Матримоніальні справи у практиці духовного судочинства у період правління...

of Lviv National Museum. It is observed that the analysis of the books of Lviv eparchy's episcopal court makes it possible to better investigate the history of matrimonial life. The author analyzes types of court cases which were conducted within the Lviv eparchy paying attention to those that petitioned the church court. On the basis of court proceedings and draft protocols she also depicts different aspects of the religious, cultural, and social life of the society. The study gives motives behind the petitions to Lviv eparchy's episcopal consistorial court and characteristics of their resolutions. Based on the explored and processed court proceedings and draft protocols it also reveals a high moral consciousness of society.

Keywords: Lviv Spiritual Episcopal Court, Bishop Yosyf Shumliansky, matrimonial court protocols, National Museum in Lviv.